

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ГЕОПЛАНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

Запропоновано концептуальну схему геопланування сільського регіону. Визначено специфічні риси сільської місцевості, які зумовлюють особливості геопланування сільського регіону.

The conceptual scheme of geoplanning of rural region is presented. The specific features of rural areas that cause particular of geoplanning of rural region are determined.

Постановка проблеми. Відновлення на загальнодержавному рівні довгострокових програм господарського та територіального розвитку спричинило відродження територіального планування як особливого засобу підвищення ефективності регіональної політики в державі. Визначальну роль при цьому відіграло прийняття ряду законодавчих актів, зокрема Закону України "Про планування та забудову територій", Закону України "Про Генеральну схему планування території України", Закону України "Про розвиток Національної екологічної мережі" та інших. Ці документи визначають територіальне планування як важливий інструмент забезпечення комплексного, збалансованого й цілісного розвитку держави, її регіонів, ефективного використання економічних, природних та інших ресурсів з урахуванням їх територіальних особливостей, усього різноманіття сучасних та перспективних потреб суспільства в контексті підвищення якості життя населення. Територіальне планування є незамінним для узгодження секторальних політик, загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів, подальшої інтеграції України до єдиного Європейського простору, інтенсифікації транскордонного співробітництва тощо.

Відзначимо, що швидкий (у історичному вимірі) перехід України від планової системи господарювання до ринкових відносин змінює фундамент, на якому існує теорія та методологія територіального планування. Тому виникає необхідність реформування теоретичних, концептуальних та методологічних засад, методичного інструментарію планування територій. Планування територій має міждисциплінарний характер і використовує розробки різних галузей науки і сфер людської діяльності – містобудування і районного планування, регіоналістики, урбаністики, ландшафтної архітектури тощо. Разом з тим, планування територій різних типів, різного функціонального призначення зумовлює нерівнозначну участь спеціалістів різного профілю під час вирішення планувальних завдань.

Зважаючи на багатогранність форм і функцій, специфічні риси і фактори розвитку сільської місцевості (СМ), проаналізовані у [4, 5], її територіальне планування потребує особливої уваги саме географів, які можуть комплексно обґрунтувати планувальні рішення цього складного і одночасно ключового геопросторового об'єкту в межах України на якісно новому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні надбання, отримані за період розробки регіональних проектів у період 1950 - 1980-х рр., становлять важливий фундамент для здійснення сучасного планування. Серед тих, хто формував концептуальні засади територіального планування ще у середині ХХ ст. М. Колосовський, М. Баранський, Є. Перцик, Ф. Лістенгурт, Г. Лаппо, Д. Богорад, В. Давидович, А. Ізраїлевич, В. Нудельман та багато інших фахівців-географів. Значний внесок у розвиток теорії та практики регіонального планування здійснили архітектори-урбаністи В. Владіміров, І. Фомін, Ю. Білоконь тощо. Більшість сучасних дослідників питань територіального планування, територіального менеджменту [1, 2, 6, 8] акцентують необхідність переходу до територіальних моделей вирішення геоекологічних проблем і завдань, пов'язаних зі збереженням еколого-соціально-економічної рівноваги. Дослідження в галузі районної планівки та комплексного геопланування СМ набули актуальності в основному протягом останніх двох десятиріч з огляду на панування протягом тривалого часу специфічної адміністративно-командної системи управління, яка відрізнялась обмеженими ідеологічними установками і жорсткими рамками щодо варіативності планувальних схем. Разом з тим, в працях Белоусова В., Маркова Є., Бутузової В., Таратинова В., Мусатова В., Сохнич А., Шищенко П. знаходимо дослідження окремих питань в галузі планування систем сільського розселення і регіонального проектування СМ і перші доробки в сфері комплексного територіального планування СМ (Нудельман В., Топчієв О.).

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є розробка концептуальної схеми геопланування сільського регіону в контексті визначених специфічних позиційних, ресурсних, соціально-економічних, екологічних та ментальних характеристик СМ.

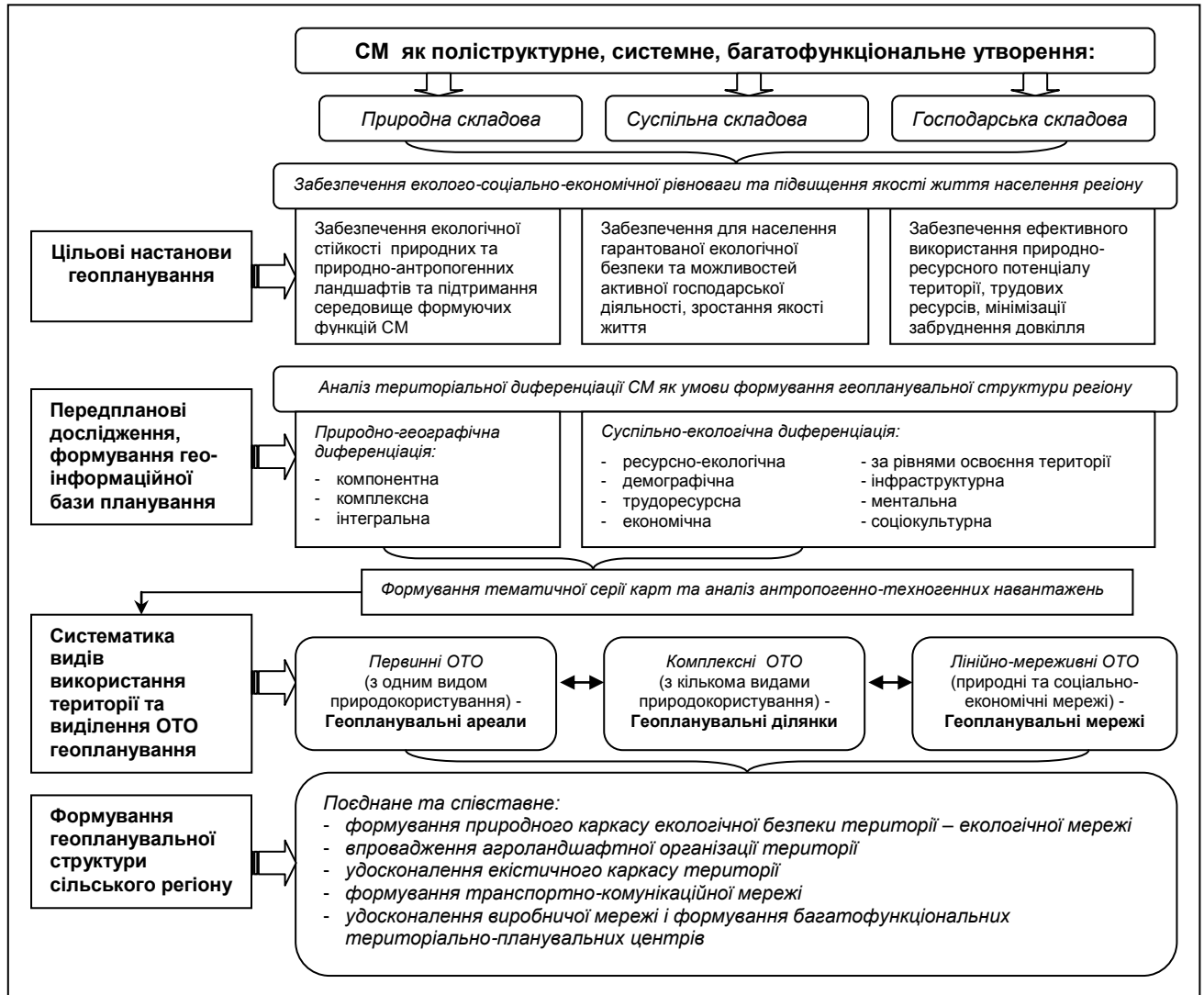
Виклад основного матеріалу дослідження. Географами накопичено багатий досвід, розроблено методологію та теоретичні основи територіального планування на макро-, мезо- та макрорівнях. На жаль, за сукупною дією факторів суб'єктивного та об'єктивного характеру, на сьогоднішній день це наукове надбання, в більшості випадків, є вченням для вузького кола географів-професіоналів, залишаючись, скоріше результатом «гри розуму», ніж суспільно-корисним конструктивним вмінням.

Перші розробки з територіального планування були присвячені (звичайно ж, згідно бачення планової економіки) раціональній територіальній організації промислових районів в контексті «прив'язки» до конкретних територій рішень центральних планових органів. Надалі системою територіального планування було охоплено всі без виключення території. Цей напрямок науково-практичної діяльності отримав назву районної планівки (планування). Головне завдання територіального планування в узагальненому вигляді в ті часи було сформульоване [7, с. 28] як «... планомірне використання переваг, об'єктивно закладених у територіальному поділі праці та регіональній інтеграції взаємопов'язаних елементів народного господарства, при врахуванні особливостей територіальної диференціації та поєднання природних, економічних та соціальних умов для вирішення головного соціально-економічного завдання кожного планового періоду». Сьогодні, коли територіальний підхід в Україні відіграє провідну, інтегративну роль у всій проблематиці народногосподарського розвитку, особливо актуальними є ідеї щодо необхідності переходу в регіональному плануванні від галузевого до комплексного територіального підходу. Такий підхід до територіального планування започатковано ще Д. Богорадом у 60-ті рр. минулого сторіччя. Саме він вперше ввів термін «конструктивна географія району», що відбиває глибинну сутність цього специфічного виду

науково-проектної діяльності, що спрямована на управління певними процесами регіонального розвитку і не втрачає своєї актуальності. Адже тепер територіальне планування в світі ототожнюється з управлінням зміною (перетворенням) середовища, тобто із суто географічним за змістом завданням зі створення раціонального культурного ландшафту.

Сучасне територіальне планування регіонів (ми пропонуємо називати його геоплануванням) спрямоване на просторову організацію соціально-економічних процесів, відношень і зв'язків, які у своїй сукупності визначають якість життєдіяльності суспільства в межах конкретної території. Зауважимо, що на початковому етапі реформ в Україні соціально-економічні, політичні й ідеологічні фактори зумовили не перебудову існуючої системи територіального планування, а її повне руйнування. Тим часом досвід економічно розвинутих країн переконливо свідчить, що поєднання методів планового регулювання й ринкових механізмів не тільки можливе, але і необхідне для того, щоб розвиток регіону відбувався згідно принципів еколого-соціально-економічної рівноваги.

З цих позицій можна представити нове бачення загальної концептуальної схеми геопланування сільського регіону в контексті відзначених специфічних рис сільської місцевості (рис.1).

* Розроблено автором

Рис.1. Концептуальна схема геопланування сільського регіону

Підкреслимо, що планування міст, урбанізованих зон та СМ мають специфічні цільові настанови і відмінності у підходах щодо організації території. Сільський регіон як об'єкт геопланування і сільське населення мають специфічні запити, потреби, що пояснюється такими рисами і факторами розвитку СМ:

- мала кількість регіональних центрів II-го рангу і посилені функції центральних місць 3-4 рангів;
- відносно низький рівень господарського навантаження;
- домінування руральних та напівруральних галузей;
- вирішальний вплив на територіальну організацію природного середовища;
- висока роли природних ресурсів;
- консервація впливу історико-географічного чинника;
- специфіка еколого-географічної ситуації;
- своєрідність геодемографічної ситуації;
- характерний геопросторовий масштаб планування;

- невисока просторова диференціація рівнів антропогенно-техногенних навантажень.

Зауважимо також, що на різних рівнях територіальної організації – місцевому, регіональному, національному – окремі специфічні риси, які зумовлюють особливості геопланування СМ, проявляються і акцентуються по-різному.

Згадаємо, що комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі визначено однією зі стратегічних цілей державної аграрної політики [3], а розвиток української державності в будь-яких аспектах пов'язується саме з відродженням українського села. На наш погляд, вирішення цього ключового завдання неможливе без впровадження в практику планування сільських регіонів сучасних теорій та концепцій територіальної організації суспільства, природних каркасів екологічної безпеки територій, систем розселення, територіальних систем виробничої та соціальної інфраструктури, територіальних систем виробництва та обслуговування, територіальних рекреаційних систем, якості життя населення. Зміна уявлень про пріоритети територіального розвитку відобразилась активізацією екологічних досліджень і встановленням пріоритетів еколого-соціально-економічної рівноваги у географії, регіональній економіці, містобудівній науці тощо. Сучасне суспільно-географічне бачення СМ дозволяє окреслювати її як багатофункціональні суспільні ландшафтні комплекси, утворені на основі взаємодії природної, соціальної та економічної складових, що характеризуються розташуванням за межами урбанізованих територій і наявністю специфічних ознак (чисельність, густота населення, види економічної діяльності). Геопланування сільських регіонів потребує розробки окремих методичних підходів, а покомпонентне планування такого складного суспільно-географічного об'єкту вже не задовольняє суспільні запити.

Зрозуміло, що запропонована схема має певною мірою постановочний характер, разом з тим вона фіксує найбільш важливі моменти, які, на наш погляд, потребують обов'язкового врахування під час геопланування сільського регіону. Зокрема:

- 1) Суспільно-географічні підходи геопланування акцентують органічне і раціональне поєднання природної та суспільної складових під час геопланування – наприклад, не можна планувати природний каркас екологічної безпеки без врахування наявного та перспективного каркасу техногенних навантажень.
- 2) Формування регіональної екомережі – природного каркасу екологічної безпеки території – потрібно поєднувати з впровадженням у практику землекористування (перш за все сільськогосподарського) принципів агроландшафтної організації території. Сільськогосподарські землі складають близько 70% території України, а разом з землями лісового фонду, сільською забудовою формують майже континуальну сільську місцевість країни. Це дозволяє акцентувати, що створення екологічних мереж (за такої специфіки землекористування) «в одиночку» не вирішить проблем екологічної безпеки території України – потрібна поєднана розбудова регіональної екомережі паралельно з агроландшафтною організацією сільської місцевості.
- 3) Пріоритетність багатофункціонального розвитку сільської місцевості ставить перед геоплануванням окреме завдання – якнайповніше використовувати позиційні, природно-ресурсні, соціально-економічні, інфраструктурні та інші переваги окремих частин СМ і, відповідно, раціоналізувати територіальну структуру сільської місцевості на різних геопросторових рівнях – від локального до національного. З огляду на зацікавленість суспільства в якомога повнішому використанні просторового і природоресурсного потенціалу СМ, додамо, що саме її багатофункціональність є базисом для створення механізмів оптимізації територіальної структури сільської місцевості і підвищення рівня життя сільських жителів шляхом науково обґрунтованого геопланування.

Під час геопланування сільських регіонів необхідно також враховувати, що у просторово-часовому вимірі процес функціональної трансформації сільських поселень, характерний для сучасного етапу сільського розвитку, відзначається розширенням частки різнофункціональних сіл (змішаного профілю) та несільськогосподарського профілю. Відповідно, традиційне сприйняття села як населеного пункту, що пов'язаний виключно з сільським господарством, все більше відходить від дійсності. Зростаюча частина сільського населення опиняється поза зоною сфери традиційного сільськогосподарського виробництва, а сільські населені пункти в соціально-економічному відношенні стають однією з форм найбільш ефективного комплексного освоєння ресурсів території. Показово, що цей процес не завжди корелюється зі зростанням розмірів сільських населених пунктів, а перспективними можуть ставати навіть села невеликого розміру.

Висновки і перспективи подальших розробок. Усвідомлення суспільними географами СМ як єдиного цілого, у всій багатогранності просторових форм і функцій дає можливість вивчення, типології, комплексного районування і геопланування цього складного і, одночасно, ключового геопросторового об'єкта в межах України на якісно новому рівні. Запропонована концептуальна схема геопланування сільського регіону акцентує перш за все органічне і раціональне поєднання природної та суспільної складових під час геопланування, засноване на ідеях еколого-соціально-економічної рівноваги. Ця схема має постановочний і пошуковий характер і потребує подальшої розробки, зокрема в частині систематики видів використання території, принципів і методів їх представлення як об'єктів картографування, підходів поєднання і співставлення елементів геопланувальної структури.

1. Білоконь Ю. М. Регіональне планування: теорія і практика / Ю. М. Білоконь – К.: Логос. 2003. – 246 с. 2. Боков В. А. Пространственно-временной анализ в территориальном менеджменте. Часть 1. Учеб. пособие / [Боков В. А., Тимченко И. Е., Черванев И. Г., Рудык А. Н.]. – Симферополь: СПД Барановский А. Э., 2005. – 184 с. 3. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» №2982-IV від 18 жовтня 2005 року. 4. Мальчикова Д. С. Геопланування сільської місцевості: особливості, проблеми, обмеження / Д.С. Мальчикова // Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2009. – Вип. 19. – С. 153-159. 5. Мальчикова Д.С. Суспільно-географічний аналіз функцій сільської місцевості / Д.С. Мальчикова // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 6 (1). – С.49-54. 6. Перцик Е. Н. Районная планировка (территориальное планирование): учеб. пособие для студ. вузов / Евгений Перцик. – М.: Гардарики, 2006. – 398 с. 7. Поповкин В.А. География и территориальное планирование / В.А. Поповкин // Современные проблемы географии: География и практика. – Л.: Наука, 1988. – С. 25-48. 8. Топчієв О. Г. Планування території – сучасний напрям конструктивної географії / О. Г. Топчієв // Український географічний журнал. – 2008. - №1. – С. 54-57.

Надійшла до редколегії 01.03.2010.